

թանակի մասին այն ցեղերու քաղաքակրթութեան մէջ, որոնք Պարսկաստանը ճգմեցին իրենց տիրապետութեան տակ է— ժե. զարերու ընթացքին:

Մ. և Մ. Պարսմաններու Տարեգիրքը ասոնցմէ և ուրիշներէ զուրս մեզի կը ներկայացնէ գերման երկու հնախոյզ— բանասէրներ, Լեհման Հաուսթ և Տօքթ. Վալտեմա Բէլք, իրենց կատարած կտրելու աշխատանքներուն և զլետերուն մէջ, հայ երկրին և անոր նախահայկական պատմութեան մասին:

Ունի նաև գիտական մէկ երկու շահեկան յօդուածներ. Տօքթ. Լ. Կրիգորեանի «Խեմքերու Արուեստ» և «Բժշկական ֆունկի» մը, Տօքթ. Ալլահվերտի որդիին:

Կարելի չէ անշուշտ քանի մը կարճ տողերու մէջ երեան բերել Մ. և Մ. Պարսմաններու հատորին ներքին արժէքը, իր բովանդակութեան և զանազանութեան մէջ. բայց իբրև տարտամ տպագրութիւն մը մեր կողմէն, իրաւունք կուտանք մեզի ըսելու որ խնամով կատարուած աշխատութիւն մըն է այն, նութիւնու զանազանութեամբ, արժէքաւոր խորքով և արուեստի գնահատելի արտայայտութեամբ. նոյն տուն կը մտածենք որ այս հատորը և իրեն նմանները շատ աւելի արժէք պիտի ըստանային գեղարուեստասէրներու աչքին, եթէ գաղութահայ գրականութիւնը կաշկանդուած չըլլար յաճախ գրականութենէ օտար մտահոգութիւններով և չգտնուէր հարկադրանքին տակ գոհացնելու քիչ մը ամէն ախորժակ, ամէն նկատում և դիրքագգածութիւն, սպասումը ապահովելու համար երեւան բերուած հրատարակութեան:

Եթէ ներուէր ինծի դիտողութիւն մը ևս ընել այս հատորի պատրաստութեան ու բովանդակութեան մասին, պիտի ըսէի որ արուեստը բաւական մեծ չափով կը ներկայանայ հոն, մինչ կեանքը, ապրուած կեանքը, գրեթէ բացակայ է: Անշուշտ գրականութիւն, թատրոն, գեղարուեստ և պատմութիւնն ու բանասիրութիւնն իսկ արուեստներ են, և իբր այն կեանքի տրտայայտութիւններ. բայց տպրուած կեանքը ունի նաև իր ուրիշ երևաններ, որոնք թէև արուեստի չափ հաճելի և հրապուրիչ չըլլան, բայց այլապէս օգտակար են կարգացող սերունդին և պիտի սպասուէին Տարեգիրքի մը պարունակին մէջ:

Գ. ՄԽԱԼԵԱՆ

ՀԱՐԻԻԲԱՆՆԵՒԼԻԿԱՆ ԱՄՍԱՅ ՅՈՒՆԵՍԿՆ ԲՆԵՂԱՆՆԵՐԻ ԱՆՍԵՐԳՆԵՐԻՆԵՆԵՐԻ ՆԵՂԱՆՆԵՐԻ, 1807—1932: Դրեց՝ Մարտիրոս Հանգեան: 1932, երես 338:

Կոկիկ և լեցուն հատոր մըն է այս, որ պատու կը բերէ հեղինակին, Բերայի թաղ. Խորհրդարանի զիւանապետին, համբերութեան, հմտութեան, ձեռնհասութեան, բաղձակողմանի աշխատութեան և տաղտկալի ու տաժանքոտ պրպտումներուն:

125 տարիներու պատմութիւն մը Պոլսոյ ամէնէն բաղձամարդ, հարուստ և նշանաւոր թաղին, Բերայի. Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ հարկաբանահինգ ամեայ յոբելեանին առթիւ պատրաստուած:

Բերայի հայ գաղութին, իբր շահաւիղն ու ծաւալումը Ղալաթիոյ հնազոյն պատմական թաղին, հարկերէ աւելի տարիներու կեանքի պատմութիւնը. կեանք մը, որ կուգայ պատկերացնել այդ նորահաստատ թաղին ազգային ու կրօնական ապրումը, իր կարելի մանրամասնութիւններուն մէջ, իր եկեղեցիներով, իր դպրոցներով, իր աղքատներու և հիւանդներու հոգածութիւններով (Աղքատախնամ, հիւանդանոց և դարմանատուն), իր ազգային իշխանութիւններու յաջորդական պատկերացումներով, իր աղէտքի ու տկարութեան օրերով և իր յաջող ու փայլուն շրջաններով: Եւ այս ամէնը՝ պատմական ստուգութեամբ ու ճշգրտումով, պատմական անձերու վաւերական նկարագիրներով և անոնց գործունէութեան հարազատ ու կենդանի ուրուագիծով:

Նոյն առան այս գաղութին պատմութիւնը կապելու և շղթայելու համար Պոլսական ազգային կեանքի համայնական պատկերին, կուտայ իրտրու յաջորդող պատրիարքներու կենսագրական գիծերն ու գործունէութիւնները, ուր կը խտանան պոլսական միւս թաղերու մէջ երեան եկած պատմական կարեւոր դէպքերն ու անցքերը և նշանակելի մեծագործութիւնները:

Իր այս բովանդակութեամբ Հանէսեանի այս հատորը կարեւոր պակաս մը կը լեցնէ մեր արդի և ժամանակակից պատմութեան արձանագրութեան մէջ, երբ նրկատի կ'ունենանք որ Պոլիսը, իր երբեմնի բաղձամարդ բնակչութեամբ, անոր ազգային ու մտաւորական գործունէութեամբ,

պետական կեանքի և տնտեսական տագարէզի մէջ անոր երեւոյն բերած մեծութիւններով ամէնէն նշանաւոր հայ զաղութը եղած է Թիֆլիսի և Զմիւռնիոյ հայ զաղութներուն հետ, և կրնամ ըսել առաջինը և կարեորագոյնը, իբր կեդրոն Թուրքիոյ Հայոց ազգային բարձրագոյն իշխանութեան, Պոլսոյ պատրիարքութեան:

Հեղինակը իր պատմութիւնը բաժնած է երկու շրջաններու. Նախասահմանադրական շրջան, մինչև 1860 թուականը, և Սահմանադրական շրջան, այդ թուականէն մինչև մեր օրերը:

Այս վերջին շրջանի պատմագրութիւնը համեմատաբար դիւրին եղած է ստոյգ վաւերագրիչներու գոյութեամբ ու կոտորելութեամբ, ընդունելով հանդերձ սակայն որ այդ վաւերագրիչներու լիակատար և յորդ գոյութիւնն իսկ հեղինակին աշխատանքը բազմապատկած է մեծ չափով, զանոնք մի առ մի աչքէ անցընելու և իրարու հետ բաղդատելու հարկադրանքին տակ, որ, իթէ ոչ դժուար, գոնէ ժամանակ առնող դժնդակ աշխատանք մը եղած է անոր համար. իսկ նախասահմանադրական շրջանի պատմութիւնը, հեղինակին հաւաստումին համաձայն, շատ աւելի դժուար և կնճառ պրպտումներու և ժամանակին մութին մէջ որոշ տեսնելու համար աւելի մեծ տքնութիւններու պէտք եղած է. բան մը՝ զոր կրնան ըմբռնել անցեալի փոշիներէն, մութէն և անստուգութենէն աշխարհ մը, կեանք մը վերստեղծելու կիրքն ունեցող մասնագէտները միայն:

Եւ պատիւ մըն է հեղինակին համար որ կրցած է այդ աշխատանքը գլուխ հանել առանց տկարանալու, ինչ որ կ'երեւայ գիրքին ամէն էջի վրայ երեցող դիւանական թուղթերու և արձանագրութիւններու, հէօժէթներու, վարըֆնամէներու պատճէններէն և հոս ու հոն, այլևայլ ժամանակներ եղած հրատարակութիւններու ընծայած փաստերու մէջբերումներէն: Այս նկատումներով կուգանք սօ եղբակացութեան որ այս գիրքը կը ներկայացնէ պատմագրական իրական արժէք մը:

Հատորին ճակատը կը զարդարեն, շատ գեղեցիկ ներշնչումով մը՝ Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ հին ու նոր շէնքերը և նորին խորաններու և պատերու նուիրա-

կան զարդանկարները և սիւներու ուրուանկարը, իրենց զարդարանքներով:

Գիրքը կը բացուի Պոլսոյ Պատրիարք, Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Նորոյեանի նամակովը, օրհնելով Յորեւանի ձեռնարկողներն և բոլոր հին ու նոր աշխատաւորները թաղին. անոր կը յաջորդէ Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ քարոզիչ՝ Գերաշնորհ Սմբատ Եպս. Կաղապեանի մէկ ուղերձ-նամակը, պանծացնելով հայուն նուիրումը իր եկեղեցւոյն և իր հայրենաւանդ առաքինութիւններուն. այս երկու գրութիւններուն կ'ընկերանան ստորագրողներու կենդանագիրները:

Հատորը մէկ ծայրէն միւսը կը զարդարեն Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ զանազան մասերու, Բերայի միւս եկեղեցիներու պատկերները, մաքուր տպագրութեամբ, ինչպէս նաև այս երկար ժամանակին կարևոր և ազգային անձնաւորութեանց և ուղղ. իշխանութեան ներկայացուցիչներու պատկերները. 330 էջերու տարածութեան մը վրայ, մօտաւորապէս 200 պատկերներ, որոնք աւելի ակնապարար և հաճելի կ'ընծայեն այդ հատորը, ապրող էջերու պատրանքը տալով անոր:

Հատորը կը փակուի Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ յատակագրիծով զոր այդ առիթով պատրաստած է Ա. Սարաֆեան ճարտարապետը, որ ունի նաև հատորին ներսը, Պոլսոյ հայ եկեղեցիներու ճարտարապետութեան վրայ շահեկան ուսումնասիրութիւն մը:

Ս. Երրորդութիւն եկեղեցւոյ հարիւր քսանհինգ ամեայ յոբելեանին նուիրուած այս հատորը կարծէ որ ունենայ ամէն հայ, նախ բարոյապէս քաջալիքելու համար հեղինակը իր այս խնամալ աշխատասիրութեան համար, երկրորդ՝ անոնք որ Պոլսը կը ճանչնան, կարոտին գոհացնելու վայելք մը տալու իրենց և վերջապէս անոնք որ չեն ճանչնար Պոլիսը, պայծառ գաղափար մը ունենալու այդ կարևոր գաղութին ու Ազգ. կեդրոնին արդի պատմութեան մասին՝ անոր մէջ տեսնելով իրենց համարին ազգակիցներու հոգին ու սրտին կենդանի արտայայտութիւնները, տաքնալու համար անոնց կեանքի հոգեպարար ճառագայթութիւններովը:

Գ. ՄԻԱԼԵԱՆ